

Zagrebačke planirane vojarnje iz doba Habsburške monarhije

Modernizacija i reforma gradnje vojarni

Od samih početaka modernizacije u Habsburškoj monarhiji, koja od 1850. godine započinje sustavnim donošenjem zakona i odredaba za sva područja i sve djelatnosti, Ministarstvo rata traži rješenja za ozbiljan problem, a to je smještaj vojske. Problem, zato što u čitavoj državi kronično nedostaje vojarni, a palijativna rješenja ne zadovoljavaju ni vojne ni civilne vlasti.¹ On se napose aktualizira nakon Austro-ugarske nagodbe (1867.) i početkom reforme cjelokupne oružane sile dvojne monarhije.² Posljedica novog ustroja vojske, otada zajedničkih i domobranskih postrojbi³, povećanje je stalnih posada u cijeloj državi, što će potrajati do 1914. godine. Vojno-politički ciljevi Monarhije iziskivali su reorganizacije: restrukturaciju, povećavanje i sustavnu modernizaciju oružane sile⁴.

Godine 1879. donesen je zakonski članak XXXVI. o nastanjivanju/»ukonačivanju« vojske koji do isteka Monarhije ostaje temeljnim dokumentom za sva pitanja smještaja vojske. Njime se obuhvatno uređuju odnosi između vojnih i civilnih vlasti, ponajprije financijska pitanja, i utvrđuju novi higijensko-sanitarni i građevni standardi, napose za nove vojarnje⁵. Prvima erar želi potaknuti uređenje i gradnju vojarni time što naknadu za korištenje stalnih vojarni udvostručuje, a privremenih povećava za trećinu dosadašnje svote. Nadalje jamči trajnu nastanjenost vojarni te se obvezuje plaćati stanarinu za nove vojarnje 25, a za adaptirane 15 godina. Novi pak građevinski propisi za gradnju vojarni potaknuti su spoznajama o teškim zdravstveno-higijenskim prilikama u vojarnama, visokoj stopi smrtnosti vojske od infektivnih bolesti i tuberkuloze te socijalnim napetostima u skućenim prostorima pretrpanih zgradurina. No danasve za to su zaslužni znanstvenici koji na redovitim higijenskim kongresima ne samo u Austro-Ugarskoj nego u čitavoj Europi zahtijevaju promjene. Reforma započinje u Velikoj Britaniji 1861. godine i ubrzo zahvaća čitav kontinent. Paradigme zajednički stvaraju liječnici i higijeničari, statističari i demografi, sociolozi i psiholozi te napose aktivno vojni inženjeri koji poznaju ustroj i potrebe vojske. Opća je suglasnost postignuta o prednostima paviljonskog sustava gradnje, sa striktnim odjeljivanjem funkcija: službe, obuke, rada i stanovanja, a napose ljudi od konja koji su bili pod istim krovom u većini dotadašnjih vojarni – kompaktnih zgrada uglavnom s četiri krila i unutrašnjim dvorištem. (sl. 1) Na

narudžbu Ministarstva rata, a na temelju »Napatka o gradnji vojarni« (Anleitung 1879.), vojni inženjer Franz von Gruber (1837.-1918.) već 1880. godine objavljuje zbirku od pet svezaka primjera za gradnju vojarni⁶. Primjera, ne modela, kako autor izričito naglašava, zbog složenosti potreba različitih rodova vojske, različitih brojčanih sastava pojedinih jedinica i specifičnosti njihovih zahtjeva. Najvećim dijelom Gruber se opredjeljuje za paviljonski sustav: različite kompozicije objekata s mnogo slobodnih površina za vježbu, kretanje i komunikaciju. Gruber je dobio veliko priznanje 1887. kad je njegov njemački kolega, Friedrich Richter, posvetio njegovim studijama čitavo poglavlje u novom svesku tada najvećeg kompendija za arhitekturu, »Handbuch der Architektur«, što je učvrstilo njegov europski ugled. (sl. 2, 3)

Zagrebačke vojarnje do 1879. i planovi za nove

Zagreb, od 1786. sjedište C. kr. vojnog zapovjedništva za Hrvatsku i Slavoniju i garnizonski grad, u prvoj je polovini 19. stoljeća za smještaj vojske imao na raspolaganju tri vojarnje, od toga dvije planirane, jednu adaptiranu. Godine 1830. u gradečkoj je jurisdikciji dioničko društvo, što ga je osnovalo nekoliko imućnijih poduzetnika, sagradilo veliku vojarnu (cassarna civium) u Petrinjskoj ulici (kbr. 18), a 1833. biskup Aleksandar Alagović nešto manju, u Vlaškoj ulici (kbr. 87), neposredno kraj crkve Sv. Petra, na zemljištu biskupije. Još prije, 1822. godine adaptirana je za vojarnu zgrada namijenjena ubožnici za svećenike u Novoj Vesi (kbr. 18), sagrađena prije 1785. godine. (sl. 4) No te tri vojarnje nisu dostajale potrebama vojske: ljudi, konja i zaprega, opreme i zaliha te ju je gradska uprava bila prisiljena razmještati u privatne kuće. Građani obiju jurisdikcija postojano su se tužili zbog nametnutog tereta »ukonačivanja«, a to se nije izmijenilo ni poslije njihova administrativnog ujedinjenja 1850. godine⁷.

U prvoj generalnoj regulacijskoj osnovi grada Zagreba iz 1865. godine na području vojnog opskrbnog skladišta i pekare na Savskoj cesti 2 predviđena je izgradnja vojarnje – goleme kompaktne zgrade kakve su se tada gradile, ne samo u Monarhiji nego i drugdje. Ta zamisao nije realizirana. Tijekom sedamdesetih godina tome se nastojalo doskočiti kupnjom i adaptacijom triju građanskih kuća⁸. Ni te vojarnje, uz dvije starije, nisu zadovoljavale postojano rastuće potrebe,

tako da je grad u perifernim dijelovima, poglavito u Vlačkoj te donjoj Ilici, iznajmljivao i provizorno uređivao kuće, kato ve, spremišta i staje, koji su svi imali status »naturalnog smještaja«, dakle, bili nužno zlo.

Do 1873. godine sporadično se javljaju prijedlozi o izgradnji novih vojarni⁹. Godine 1874. vojarne su uključene u ambiciozan strateški program realizacije gradskih prioriteta (vodovod, kanalizacija i premještanje potoka Medveščaka iz urbanog područja, komunalni uređaji i objekti, škole, itd.), za koji se predviđa visok zajam: 2 milijuna 735 tisuća forinti. Od toga 620.000 otpada na vojarne: pješačku, topničku i konjaničku¹⁰. Glavni su motivi oterećenje građanstva, izmještanje vojske iz tada još uskog urbanog područja, a ponajprije izgledi prihoda od vojne potrošnje. Do 1878. godine program se dopunjuje, a elaborat o zajmu revidira. Zbog povećanja posada udvostručen je trošak za pješačku i topničku vojarnu, a privremeno se odustaje od konjaničke vojarne¹¹.

Na Zakon o nastanjanju / »ukonačenju« vojske iz 1879. godine grad je reagirao promptno. Ni mjesec dana otkako je zakon donesen, podnosi mjerodavnom ministarstvu ponudu za izgradnju dviju pješačkih vojarni te topničke i konjaničke vojarne¹², a sredinom 1880. godine pošto je objavljen razmjestaj vojske u cijeloj državi i opću (generalnu) osnovu: detaljno razrađen prostorni program s razmjestajem zgrada na utvrđenim lokacijama, pješačke na početku Savske ceste, a topničke i konjaničke na neurbaniziranom području istočno od Draškovićeve ulice kojim hara neregulirani potok Medveščak te iznos najma, budu li sagrađene¹³.

Početkom 1881. godine ministarstvo je odobrilo osnovu s pozivom da se izrade detaljne osnove, uz uvjet regulacije, odnosno premještanja potoka Medveščaka¹⁴.

Izradu detaljnih arhitektonskih osnova za vojarne grad je povjerio najvršnjem ekspertu za gradnju vojarni u Monarhiji, arhitektu Franzu von Gruberu i njegovu partneru Carlu Völckneru¹⁵. Nacrte za pješačku vojarnu arhitekti su dostavili gradskom poglavarstvu u kolovozu 1881. godine, za topničku tek 1884., dok za konjaničku nema izravne potvrde, no iz ostalih se izvora može zaključiti da su nacrti izrađeni do 1882. godine¹⁶. Još 1881. godine priopćeno je poglavarstvu da će se jedinicama vozarske (transportne) divizije namijeniti topnička vojarna u Vlačkoj ulici 74 kad bude sagrađena nova te mu je naloženo da izradi projekt adaptacije i proširenja. Također je priopćeno da će se za vojni sud sa zatorom iz erarskih sredstava adaptirati vojarna u Novoj Vesi 18, odakle je nakon katastrofalnog potresa potkraj 1880. kadetska škola premještena u Karlovac¹⁷. Time je utvrđen definitivni program za vojarne.

Izgradnja vojarni bila je neposredno povezana s planovima o velikom gradskom zajmu koji nije realiziran. Razlozi su bili visina ukupne svote, napose za vojarne, i politički prijepori u gradskoj skupštini.

Svota od 2,735.000 for. predviđena 1874. godine narasla je do 1881. godine na 4 i pol milijuna zbog proširenja ukupnog programa, no najvećim dijelom vojarni. Investicija se za njih učestvostručila: od 620.000 porasla je na 2,448.125 for.¹⁸

Odviše napregnuta financijska konstrukcija navela je grad da 1882. od zajedničke ugarsko-hrvatske vlade u Budimpešti i mjerodavnog ministarstva zatraži niz financijskih beneficija. No tim zahtjevima nije udovoljeno unatoč potpori zemaljske hrvatsko-slavonske vlade i preporuci samoga bana¹⁹. Stoga je 1883. zajam reduciran na 4 milijuna for.²⁰. Godine 1884. pribjegava se pregovorima s privatnim investitorima, no ta opcija unatoč odazivu dvojice bečkih poduzetnika izaziva skepsu i ne dobiva ni političku ni javnu podršku²¹. Odugovlačenje i neizvjesnost o ishodu potiču podjele u ionako napetoj političkoj situaciji. Kritike se usmjeravaju na udio troškova za vojarne u zajmu i zaoštavaju pitanjem treba li uopće vojarne financirati zajmom²². Unatoč raskolu 1885. godine nastavlja se tražiti rješenje smanjenjem programa i visine zajma koji se sada utvrđuje na 2,600.000 for. te se uspostavlja komunikacija s bankama²³. No ponuda jedne od najvećih bečkih banaka, Kk. Privilegierte-Allgemeine Österreichische Kredit-Anstalt für Gewerbe und Handel od 20. VII. 1886. nanovo izaziva polemike i najposlije odrješitu reakciju vlade koja ga odbija odobriti i poziva na ponovnu redukciju zajma na polovicu predviđenog iznosa²⁴. Unatoč tome nastavljaju se pregovori sa zainteresiranom bankom, nanovo podnosi vladi molba da odobri prvotnu svotu od 2,600.000 for., sada uz još povoljnije uvjete, što ona pri samom kraju 1886. godine odbija razvedenom analizom i kritikom pripreme većine projekata, napose građevnih elaborata i upućuje na potrebu selekcije prioriteta, među kojima na prvom mjestu ističe kanalizaciju i premještanje Medveščaka, potom pješačku vojarnu²⁵.

Time je okončana petogodišnja epizoda obilježena koliko političkim borbama toliko i srazovima različitih vrjednosnih kriterija i procjena. Iz aspekta razvoja grada koji će puni intenzitet dobiti u idućem desetljeću ona se može protumačiti kao svojevrsno pročišćenje kojem je bilo potrebno vrijeme, pa i iskustvo poraza. Već 1888. godine grad je realizirao zajam od 1,800.000 for. kojim će se financirati izgradnja pješačke vojarne, pripreme za gradnju kanalizacije, škola i konverziju starih dugova²⁶.

Lokacije, urbanističko planiranje i razvoj grada

Planovi za vojarne i pripreme za izradu novu generalne regulacijske osnove vremenski su se podudarili. Godine 1880. u sklopu generalne osnove za vojarne utvrđene su lokacije za tri nove vojarne²⁷, sve na neurbaniziranim rubovima grada: za pješačku unutar opsega generalne osnove iz 1865., za topničku i konjaničku izvan njega. Nedugo nakon toga u gradskoj je skupštini objavljeno da će se generalna regulacijska osnova grada (iz 1865.) revidirati, odnosno dopuniti te je osnovan poseban odbor za nju²⁸. O radu na osnovi nema vijesti do 1883. godine kada više nije riječ o reviziji nego o novoj osnovi, u koju treba uključiti »one dielove grada na koje se dosadašnja osnova na obazire«, a imenovan je nov odbor²⁹. Ni dva mjeseca nakon toga osnova je opširno predstavljena u novinama³⁰. U uvodu se upućuje na nužnost skore realizacije, i to zbog »velikih kasarnah, koje se u raz-

dalekim krajevih grada imaju zidati, pa se cestami moraju spojiti».

Lokacije vojarni bile su prvo, ne i jedino ishodište plana, a bitno su odredile urbanističku zamisao Donjega grada, napose njegova središta. Vojarne s Južnim (Zapadnim) kolodvorom i velikim trgom sjeverno od njega, sve do Ilice, povezuju dvije dugačke prometnice. »Vojničkoj komunikaciji« namijenjena je magistrala na potezu: Vojnička (I. Kršnjavoga) i Nova ulica (Vukotinovićeve/Zerjavićeve/Trenkova/Hatzova). Druga se proteže »produljenom Kukovićevom« (Klaićevom), Kukovićevom (Hebrangovom) i Boškovićevom ulicom. Obje imaju profil avenija: u zoni užeg središta širina im je 23 m, s obje su strane predviđeni drvoredi i predvrtovi, dok su izvan središta neznatno uže. Sjeverno od njih treća magistrala istog profila vodi od središta grada, odnosno Sajmišta (Trga maršala Tita) do Vodovodne ulice, a u kasnijoj, definitivnoj varijanti osnove do međe u Črnomercu. To je već uređeni Prilaz (Prilaz Gjura Deželića) koji se nastavlja preko velikog dvodijelnog kolodvorskog trga novom ulicom na potezu današnje Ulice grada Mainza i Prilaza baruna Filipovića. Sve su one, iako ne u tim duljinama, planirane u prvoj generalnoj osnovi (1865.), no tek su im sada potpuno utvrđene funkcija i elementi oblikovanja. U prikazu je prvi put opširno predstavljen slijed trgova-perivoja koji poput monumentalnog okvira definira strogo središte Donjega grada (tzv. Zelena potkova).

Najvažniji elementi te osnove uključeni su u konačnu verziju koja je 1886. očito bila dovršena i opće poznata, iako još nije bila upućena u proceduru donošenja. No u ekspertizi posvećenoj gradskom zajmu, potkraj 1886. vlada osporava lokaciju pješačke vojarnje s obrazloženjem da joj nema mjesta u blizini trga na kojem već postoji niz javnih i kulturnih institucija, predviđa se i kazalište, a očekuje njegova transformacija u reprezentativni trg. Gradsko poglavarstvo poziva da nađe prikladnije gradilište³¹. Lokacija za tu vojarnu na brzini je utvrđena početkom 1887. godine sjeverno od Južnog (Zapadnog) kolodvora, na mjestu gdje je bio predviđen velik perivoj, a potom je uključena u osnovu³². (sl. 5)

Ta lokacija bila je fatalna za razvoj zapadnog dijela grada. Presjekla je planiranu prometnu arteriju, zamišljenu kao alternativu Ilice: uske, krivudave i već tada zagušene, no jedine prometnice sa zapada i onemogućila uređenje planiranog perivoja. Prilaz je postao internom gradskom ulicom, štoviše, neko vrijeme šetalište, a njegov produžetak, Prilaz baruna Filipovića, cestom koja je opsluživala industrijske pogone i vojarnje, kasnije sve locirane na zapadu, a bio je tek dijelom uređen do isteka epohe (1918).

Usko područje između Ilice i željezničke pruge, planirano kao urbana ekstenzija Donjega grada i nova gradska četvrt, tim je zatvorenim kompleksima dobilo karakter periferije: industrijske i vojne zone.

Još 1889. godine, dok se gradila pješačka vojarna, započela je na lokaciji predviđenoj za topničku vojarnu gradnja velike natkrivene jašione, staje za 50 konja i kovačnice za topništvo i konjaništvo, ali izgradnja same vojarnje privremeno je odgođena³³. Relativno brzim ritmom gradit će se i ostale vojarnje. Tako je lokacija za domobranksku vojarnu

utvrđena 1894. u Ilici, pokraj Pivovare, za bataljunsku vojarnu 1896. u bloku zapadno od pješačke, za topničku 1896. na gradskoj međi u Črnomercu, za vozarsku 1901. na početku Selske ceste, za konjaničku 1907. na »produljenu Prilazu« (Prilazu baruna Filipovića), za domobranksku četnu bolnicu 1902. godine na Kuniščaku te najposlije za domobranksko topničko spremište, neposredno uz konjaničku vojarnu 1913. godine³⁴. (sl. 6)

Na odluke o preorijentaciji na zapadni dio grada nesumnjivo su utjecale spoznaje o razvojnom potencijalu područja istočno od Draškovićeve ulice nakon korekcije i regulacije potoka Medveščaka (1896.-1898.) u sklopu gradnje gradske kanalizacije. Već se osamdesetih godina očekivalo odavno priželjkivano administrativno pripojenje općina Lašćine (s Maksimirom) i Resnika, što je ostvareno potkraj 1899. godine čime je gradski teritorij uvećan za trećinu postojećega³⁵. Generalna osnova iz 1887. postavlja osnovnu mrežu komunikacija za buduće novo područje: do Maksimira i južno od Maksimirske ceste, a od 1900. ono postaje predmetom intenzivnog studiranja i urbanističkog planiranja. Godine 1904. Milan Lenuci izrađuju preglednu, potom i detaljne osnove za veliko područje do istočne nove međe, dok je 1905. zemaljski projekt za bolnički kompleks na Šalati potaknuo i osnovu glavnih komunikacija za područje sjeverno od Vlaške ulice³⁶ (36). U svim tim osnovama nema više lokacija topničke i konjaničke vojarnje predviđenih generalnom osnovom iz 1887. godine, što neosporno znači da je na djelu pužajuća revizija osnove.

Moguće je da je na prebacivanje lokacija vojarni utjecalo i iskustvo bečke »Kasernentransaktion« iz 1890. otkada se vojarnje iz povijesnog središta i sa šireg područja nove Ringstraße počinju sustavno premješati na rubove grada gdje se grade novi moderni kompleksi, a stare se vojarnje ili ruše ili adaptiraju za druge svrhe³⁷. Izgradnja, a napose uređenje javnih površina Donjega grada navode grad da se riješi vojske iz središta i nakon izgradnje Domobrankske (1899.), Vozarske (1903.) i Topničke (1906.) zahtijeva od vojnih vlasti da mu vrate objekte, dotad u vojnoj uporabi, bilo da ih prenamijeni bilo zamijeni novim zgradama. To se tiče i većih površina: tako, otvorene jašione na Strossmayerovu šetalištu u sklopu sjedišta 13. zbornog zapovjedništva, a napose Ciglana gdje je od 1880. sklop drvenih, substandardnih baraka, za koju od devedesetih godina postoji niz planova da se uredi kao velik trg s nizom reprezentativnih javnih zgrada. No dok je Ciglana 1906. godine uistinu predana gradu, zahtjev za povrat velikog prostora s jašionama, vježbalištem i sklopom staja i radionica južno od Martičeve ulice, sve do Bauerove, nije naišao na odaziv³⁸. Reurbanizacija tog područja preostat će dvadesetim i tridesetim godinama 20. stoljeća, a na Ciglani će za vrijeme Prvog svjetskog rata ponovno niknuti kompleks novih vojnih baraka koje će neposredno poslije njega služiti za smještaj izbjeglica i socijalno ugroženih građana i nestati tek 1931. kada će biti spaljene³⁹.

U međuvremenu će se na zapadu grada, duž pruge, graditi sve više skladišta, industrijskih postrojenja, sjeverno od nje radionice, pa i manji pogoni, a čitav predio obilježit će nekvalitetna stambena izgradnja. Pojednim će se detaljnim re-

gulacijama cesta nastojati tek nužno poboljšati komunikacija, poglavito duž i između zatvorenih i samodovoljnih vojnih kompleksa. To se stanje nije izmijenilo u međuratnom razdoblju, iako je u nekoliko detaljnih urbanističkih osnova predviđena restrukturacija ulične mreže s novim javnim prostorima: trgovima i parkovima, kojih dotad na čitavu području uopće nije bilo. No te osnove nisu realizirane. Izgled realizacije nije zbog skorog izbijanja Drugog svjetskog rata dobila ni nova generalna regulacijska osnova (1936.-1938.), koja na području između današnjeg Trga Francuske republike i međe u Černomercu predviđa radikalne rekonstrukcije i nove urbane sadržaje. U međuratnom razdoblju intenzivira se stambena, i to spekulativna izgradnja, a u unutrašnjosti blokova gomilaju se raznorazni utilitarni objekti, manji radionički, čak i tvornički pogoni, skladišta i sl.

No sve su vojarne u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji, održale svoju izvornu funkciju, ali su doživjele različite adaptacije i dogradnje zbog novih tehničkih, tehnoloških i funkcionalnih zahtjeva, napose motorizacije vojske. Potom ih je nakon Drugog svjetskog rata preuzela Jugoslavenska narodna armija prilagođavajući ih svojim potrebama, posve različitim od onih prije pedesetak godina kad su građene.

Arhitektura vojarni

Projekti atelijera Gruber & Völckner za tri velika vojna sklopa: više od 200 detaljnih nacrti, realizirani su fragmentarno, no oni su, kako se pokazalo, ipak bili kapital koji se amortizirao time što su ostali čvrstim konceptijskim temeljem arhitekture zagrebačkih vojarni sagrađenih u doba Austro-Ugarske. Ti »sjajni, veličanstveni« nacrti, »velika stila«, kako su obilježeni u doba polemika i razdora, izloženi i zapaženi 1884. godine na velikoj higijenskoj izložbi u Berlinu, očito su prelazili financijsku moć grada⁴⁰. (sl. 7, 8) Stoga je Gradskom građevnom uredu povjerena njihova revizija: pojednostavljenje i svođenje na mjeru stvarnih materijalnih mogućnosti. Tako je nacrti za pješачku vojarnu preuredio tadašnji predstojnik gradskog ureda, Rupert Melkus, zadržavši u potpunosti kompoziciju sklopa, poštujući funkcionalna načela, ne i sva rješenja, a gotovo posve stil zgrada. (sl. 9) Nacrti za topničku vojarnu više su se puta adaptirali od 1896. godine, a dio njih: velika natkrivena jašiona, staje i radionice realizirani su na dijelu terena predviđena za cijelu vojarnu. Milanu Lenuciju, Melkusovu nasljedniku (od 1892.), Gruberovi i Völcknerovi projekti poslužili su kao podloga za generalne osnove domobranske vojarne iz 1898. i nerealizirane topničke vojarne iz 1900. godine. (sl. 10) Vjerojatno su dani na uvid i građevinskoj tvrtki Eisner & Ehrlich koja je sagradila vozačku, konjaničku i topničku vojarnu, no njezin projektant Adolf Ehrlich odlučio se za drukčiji, »modniji« stilski vokabular. (sl. 11)

Projekti bečkih arhitekata za pješачku i konjaničku vojarnu sačuvani su u potpunosti: originalna dvosveščana mapa za pješачku, a kopije za konjaničku. Ti nacrti, dosad gotovo nepoznati, predstavljaju bečke arhitekate kao pionire mod-

erne arhitekture vojarni, poglavito samog Franza Grubera, čiji su ostali projekti i »primjeri« u više navrata objavljeni. No kako su u publikacijama iz tog doba reproducirani uglavnom samo položajni nacrti kompleksa, tlocrti i presjeci pojedinih zgrada te nacrti konstrukcija, dakle, funkcionalna rješenja koja su u središtu pozornosti, zagrebački su projekti jedinstveni po tome što predstavljaju i stilski identitet koji ovi autori namjenjuju vojarnama. Prema tradiciji ustaljenoj od početka 19. stoljeća arhitekti vojarni rabe vokabular eklektičnog romantičnog historicizma, a postojano održavanje te tradicije gotovo do kraja 19. stoljeća, poglavito sa sematičkih razloga, može se obilježiti kao fenomen neoromantizma. (sl. 12, 13) Gruber i Völckner posežu također za tim stilskim inventarom, a kombiniraju ga i s modnijim elementima renesansizma. Tako pješачku vojarnu obilježava naglašena slikovitost i dekor karakterističan za vojarne srednjoeuropskog kruga u to doba, dok je konjanička suzdržljivija, racionalnija: nalik na industrijsku, uopće utilitarniju gradnju. Zajednička im je monumentalnost, a razlike u stilu proizlaze možda ocjenom lokacija.

Obje vojarne simboliziraju ozbiljnost i dostojanstvo, misiju i autoritet vojske, ali odaju poštovanje važnosti mjesta. U zagrebačkoj arhitektonskoj baštini, bogatoj nerealiziranim projektima, ti nacrti imaju svoje mjesto, poput stilski, odnosno semantički jasno profiliranih ranijih zgrada Opće bolnice, kasnije Rektorata Sveučilišta (Ludwig von Zettl, 1859.), realne gimnazije na Griču (Franjo Klein, 1866.), sinagoge (također Klein, 1867.) ili istovremene tvornice duhana (Rupert Melkus, 1882.) te zgrade Hrvatskog sokola/Kola (Milan Lenuci, Matija Antolec, Ferdinand Kondrat 1881./1884./1885.).

Vojarne: urbani projekt

Gradnja vojarni imala je u drugoj polovini 19. i na prijelomu stoljeća, današnjim rječnikom, značaj i važnost »urbanog projekta« koji je trebao unaprijediti ekonomski prosperitet grada. Stoga su vojarne bile uključene u sve razvojne planove i investicijske programe. Prije 1879. godine, kada je utvrđen plan izgradnje triju velikih kompleksa, sve su se adaptacije postojećih i uređenje novih objekata, također kupnje zemljišta, namirivale bilo iz gradskog proračuna bilo iz manjih zajmova. Vojarne zauzimaju dominantno mjesto u prijedlogu velikog zajma iz 1874., dorađenu 1881. i osporenu 1886. godine. No od 1888. godine kada je počela gradnja pješачke vojarne, grad sustavno uzima namjenske zajmove za vojarne.

Prema tada utvrđenoj financijskoj konstrukciji grad osigurava, odnosno kupuje zemljište i financira gradnju vojarni, a zajam otplaćuje od najamnine koju mu dugoročno jamči vojni erar. Otplatom hipoteke zemljište i objekti postaju vlasništvom grada. Taj je model realiziran gradnjom pješачke i domobranske vojarne te natkrivene jašione sa sklopom pomoćnih objekata. Obrat se zbiva gradnjom vozačke vojarne 1903. godine, kada trošak gradnje u dogovoru s vojnim vlastima preuzima tvrtka Eisner & Ehrlich. Investiciju tvrtki uz

odgovarajuće kamate otplaćuju vojne vlasti. Uključivanje moćne građevinske tvrtke koja ima uhodane poslovne veze s bečkim investicijskim bankama – a to joj omogućuje i kontakt s Ministarstvom rata – grad prihvaća kao olakšanje, napose u perspektivi gradnje topničke vojarnje, program koje je u međuvremenu udvostručen. Za nju će 1905. biti primijenjen doručeni model za vozarsku vojarnju. Grad će preuzeti jedino obvezu da ustupi odgovarajuće zemljište – što ipak predstavlja znatnu investiciju zato što je primoran kupovati nekretnine po komercijalnim cijenama – a tvrtka Eisner & Ehrlich preuzima ostalo. (sl. 14). Aranžman će biti izmijenjen prigodom gradnje konjaničke vojarnje (1910.-1911.). Tvrtka Eisner & Ehrlich ugovara gradnju s gradom s time da joj on otplaćuje investiciju najmovninom koju joj osigurava vojni erar, a otplatom za 25 godina grad postaje vlasnikom objekata. Takav je aranžman primijenjen i za gradnju domobranske četne bolnice na Kuniščaku (1910.-1911.). Proširenje vozarske vojarnje i gradnju domobranskog topničkog spremišta (na Prilazu baruna Filipovića, kraj konjaničke vojarnje) 1913. financirala je također tvrtka Eisner & Ehrlich.

U posjedu grada bile su: Pješačka jašiona, Domobranska, Vozarska i Konjanička vojarna te logorište na Selskoj cesti na Trešnjevki, dok su u posjedu države bile Bataljunska u Martićevoj i Topnička te starija Vojna bolnica u Vlaškoj ulici. Sve starije zgrade vojne namjene s vremenom su pripale gradu, također i sklop s jašionom u Martićevoj ulici. Prostor oko jašione grad je od 1913. besplatno ustupao Zagrebačkom zboru, a poslije 1918. ustupio mu je i jašionu koja je osim Zboru služila i za velike izložbe i koncerte – kao tada najveća javna dvorana Zagreba.

Vojarne: kulturna dobra

Arhitektonska vrijednost, stilska i estetska obilježja nisu bila kadra obraniti vojarne kad su islužile ili zasmetale razvoju nekog grada, čak i kad su bile naglašeno reprezentativne, a kamoli skromnije. Napose ako su bile u središtu, one su se napuštale i rušile. No austrougarske vojarne koje su se održale do rasapa Monarhije ostale su i kasnije uglavnom u vojnoj funkciji na cijelom području bivše države i sve su doživjele promjene koje je iziskivala modernizacija i reorganizacija vojske.

Na odnos prema austrougarskim vojarnama bitno je utjecalo ignoriranje umjetnosti epohe historicizma sve do šezdesetih godina 20. stoljeća. Tek potkraj šezdesetih povijest umjetnosti počela se baviti tom epohom i njezinom baštinom i one su postupno revalorizirane i u znanosti i u zaštiti spomenika. No arhitektura vojarni tek čeka svoju valorizaciju. Simptomatično je da o njoj, čak i u Austriji koja još uvijek posjeduje impozantnu baštinu, postoji tek nekoliko povjesnoumjetničkih studija. Na bivšem području Monarhije, a i drugdje u Europi, postoji dosta primjera obnove, odnosno primjerene prenamjene očuvanih vojarni. Oni mogu poslužiti kao primjeri, a ponegdje su bili poticajem istraživanju. (sl. 15)

U Zagrebu su se očuvale Vojna bolnica u Vlaškoj ulici 87, Domobranska vojarna u Ilici 242, Vozarska na Selskoj cesti 2/Ilica 107 i Topnička u Ilici 256. Od Pješačke vojarnje očuvane su glavna, reprezentativna zgrada i tri skromnije zgrade na uličnoj fronti. One su zaštićene kao spomenici kulture neposredno prije rušenja kompleksa 1978. godine; potom su obnovljene i dobile novu namjenu. Slobodne površine s alejama drvoreda duž bivših internih komunikacija sklopa javni su i socijalizirani prostor koji očekuje dolično hortikulturno oblikovanje.

U Vozarskoj i Topničkoj vojarni poduzete su znatne intervencije poslije 1918., napose poslije 1945. godine, a manje u Vojnoj bolnici u Vlaškoj i Domobranskoj vojarni. Posrijedi su adaptacije, nadogradnje i dogradnje postojećih zgrada te izgradnja novih objekata unutar sklopova, tako da se intervencije mogu obilježiti kao arhitektonske i urbanističke. Sve su one narušile integritet i identitet vojarni, a loše održavanje pridonijelo je njihovoj degradaciji. Nijedna od njih više ne može služiti potrebama moderne vojske, stoga je Hrvatska vojska izašla iz njih. Žele li se očuvati, najvažnije je naći prikladnu namjenu. Njihov položaj, danas u središtu grada, nalaže javnu namjenu. S takvom namjenom i obnovljene, vojarne bi mogle, napose u periferiziranom zapadnom dijelu Zagreba, postati jezgre reurbanizacije i konstituirati njegov novi urbani identitet.

Komparativnom analizom očuvanih zagrebačkih vojarni može se uspostaviti vrijednosna hijerarhija, odnosno prioriteti obnove. Neupitnu arhitektonsku vrijednost, kao svjedočanstvo klasicizma i romantičnog historicizma, posjeduje kompleks bivše vojne bolnice u Vlaškoj ulici. Napušten je od vojske, samo je u dijelu ulične zgrade privremeno smješten Hrvatski vojni muzej. Godine 1997. idejni projekt adaptacije za muzej izradili su Hrvoje Hrabak i Mladen Obad Šćitaroci, a potom, 2002. godine projekt adaptacije za potrebe Ministarstva za javne radove, obnovu i graditeljstvo i Ministarstvo znanosti i tehnologije izradio je Tomislav Odak. Potonji je gotovo dospio do realizacije (ishođena je građevinska dozvola), ali je izvedba zaustavljena, tako da je kompleks danas većim dijelom napušten i ubrzano propada.

Arhitektonsku i urbanističku vrijednost ima kompleks Domobranske vojarnje u Ilici koja je, iako degradirana, ostala gotovo intaktna. Namijenjen je Katoličkom sveučilištu Nadbiskupije zagrebačke, što budi nadu da će biti primjereno obnovljen.

Kompleks velike Topničke vojarnje u Črnomercu služi Hrvatskom vojnom učilištu »Petar Zrinski«, nužno se održava, a tek bi temeljitom obnovom objekata i otvorenih površina mogao potpuno zadovoljiti funkciju središnje vojne visokoškolske institucije i ujedno pridonijeti novog urbanom identitetu zapadnog dijela grada.

Vozarska vojarna u predloženoj je hijerarhiji na posljednjem mjestu. I njoj je utvrđena namjena: tu bi mjesto trebale naći zgrade različitih sudova. Programska studija povjerena je Zavodu za arhitekturu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, a izradio ju je 2005. team: Nives Mlinar, Gordana Domić, Boris Koružnjak i Silvio Bašić. Problem su bile rigidne smjernice gradskog Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode

koje neumitno potiču pitanje, je li važnije tu održati niz objekata koji su neupitno povijesna svjedočanstva, a upitno jesu li kulturna dobra – ili omogućiti realizaciju projekta Ministarstva pravosuđa RH kojim bi se riješio urgentan javni problem i ujedno pridonijelo reurbanizaciji zapadnog dijela Zagreba. Kako bilo, očuvane zagrebačke vojarne nude iza-zov.

Bilješke

1
Vorschrift (1851.), Verordnung (1857.), Instruction (1871.), Panski (1874.)

2
Pojić (2000.) Reforma započinje zakonskim člancima XL. o oružanoj sili, XLI. o domobranstvu i XLII. o pučkom ustanku iz 1868. godine. Iste je godine na temelju Austro-ugarske nagodbe (1867.) potom Ugarsko-hrvatske (1868., pitanja domobranstva, čl. 7 i 57) te zakonskim člankom XLI. ugarsko-hrvatskog sabora konstituirano ugarsko-hrvatsko domobranstvo kao poseban odjel vojske s ministarstvom Zemaljske obrane u Budimpešti. Zagreb postaje sjedištem Glavnog vojnog zapovjedništva br. 53 (Corpskommando, Zborno zapovjedništvo) za Hrvatsku i Slavoniju te Hrvatsko-slavonsku vojnu krajinu i VI. hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja (od 1871. VII. okružja). Godine 1874. započinje reforma (okrupnjavanje) domobranstva te djelovanja zapovjedništva pješačkih jedinica.

3
Za novu formaciju u Austriji naziv Landwehr, u Mađarskoj honvéd, u Hrvatskoj i Slavoniji domobranstvo

4
Prva veća reorganizacija zajedničke vojske bila je 1883. (povećanje i administrativni preustroj: 15 zborova, korpusa; zagrebačko Glavno vojno zapovjedništvo br. 53 postaje 13. zborno zapovjedništvo). Za reorganizaciju domobranstva: zak. čl. V. iz 1890. i zak. čl. o domobranstvu iz 1912.

5
Einquartierungsgesetz (1879.) i Anleitung (1879). Zakon je noveliran 1895. te tiskan s dopunama. U popisu literature navedena su izdanja na njemačkom iz 1916. i na hrvatskom bez godine. Iduća je dopuna donesena 1906. (Anleitung (1906.).

6
Civilni i vojni inženjer, specijalist za higijensko-zdravstvenu tehniku i projektant vojnih i zdravstvenih objekata. Kao predsjednik Udruženja austrijskih inženjera i arhitekata (1893.-1895.) zaslužan za uređenje i poboljšanje institucije natječaja i poticanje građevnog razvoja Beča. Studij je završio 1859. na vojnoj inženjerskoj akademiji (Genie-Akademie), od 1867. bio je profesor na istom učilištu, a od 1877. profesor na Technische Militärakademie. Iz vojske izlazi 1878. i osniva projektantsku tvrtku sa svojim kolegom Carlom Völcknerom. Godine 1887. organizirao je 6. kongres za higijenu i demografiju u Beču, od 1888. član je Visokog sanitarnog vijeća. Važniji projekti: vojarina u Krakovu (1871., izložena 1879. na Svjetskoj izložbi u Parizu), vojarne u Zagrebu (1881.-1884., izložene 1884. na Higijenskoj izložbi u Berlinu); realizacije: Garnizonspital u Beču (1882.), Aspangerbahnhof u Beču (1880.-1883.), Rudolfinerhaus u Beču (učilište za medicinske sestre i bolnica, 1894.). Važnije publikacije: »Beispiele für die Anlage von Kasernen, Marodenhäuser und Truppenspitäler«, 5. sv., Beč, 1880., »Der Kasernenbau in seinen Bezüge zum Einquartierungsgesetze«, 1880.,

»Anhaltspunkt für die Verfassung neuer Bauanlagen in aller die Gesundheitspflege betreffenden Beziehungen«, 1893., »Das Rudolfinerhaus in Wien«, 1895. »Die Geschichte der k.k. Ing.- und der kk.-Genie Akademie«, u: *Zeitschrift des Österreichischen Ing. und Architekturvereins*, 1902.

(Lit.: F. RICHTER (1887.), 531-541; F. CZEIKE, *Historisches Lexicon Wien*, 1993. sv. 2, 617; *Österreichisches biographisches Lexicon*, 1815-1950, Graz-Köln, 1959., 8)

7

»Magistrat obskèrbljuje popis (konskriptiu) i rekrutaciju, kao također predprege, obskèrbu i ukonačenje vojnikah po naredbah za sada postojećih ili u buduće izdat se imajućih.« (Obćinski red za kraljevski Zagreb, čl. 124, vojnički poslovi, od 7. IX. 1850.)

8

Godine 1874. za vojnu glazbu uređena je zgrada Petrinjska 32, a 1876. za topničku posadu zgrada Vlaška 74 te su obje stekle status vojarni drugoga reda. Još prije, 1859. godine, sredstvima vojnog erara Alagovićeva je vojarina u Vlaškoj nadograđena katom i preuređena u vojnu bolnicu, a ubrzo nakon osnutka domobranstva (1868.), također erarskim sredstvima, adaptirana je građanska kuća u Gajevoj 30a za vojarinu i sjedište VII. Hrvatsko-slavonskog domobranskog okružja u Zagrebu.

9

NN, 9. III. 1872. Iz sjednice gradskog zastupstva: prijedlog odbora gradske skupštine za vojne poslove o dogradnji Petrinjske vojarne i izgradnji dviju vojarni na Savskoj cesti i u Vlaškoj ulici; SZ 1. VII. 1873., čl. 4: prijedlog da se na području Trešnjevke sukcesivno gradi nova vojarina za pješačku, topničku i konjaničku posadu i vladi podnese predstava o zajmu od 200.000 for. za izgradnju; NN, 28. X. 1873. Iz sjednice gradskog zastupstva: vlada odobrila zajam.

10

Potrebe (1874.) Elaborat prijedloga zajma izradio je senator za financije Adolf Hudovski (1828.-1900.), u gradskoj službi od 1858. do 1869. te od 1873. do 1899.

11

Obrazloženje (1878.) Za pješačku i topničku vojarinu predviđeno je 560.000 for., a za konjaničku 270.000 for.

12

SZ 7. VII. 1879. čl. 8: odluka o ponudi za izgradnju triju vojarni. Ponuda Kr. ugarskom ministarstvu za zemaljsku obranu: GPZ 18.888, 12. VII. 1879. – Poslovanje (1880.) i Izvješće o poslovanju (1880.) Godine 1880. klasificirane su vojarne, bilo u vlasništvu grada bilo u unajmljenim objektima da bi se utvrdio njihov prostorni opseg i predvidjela najamnina prema novom zakonu. Nakon potresa koji je pogodio Zagreb 9. studenog 1880. i teško ošteti sve vojarne, napose najveću, »Petrinjsku« i vojarinu u Novoj Vesi u kojoj je dotad bila kadetska škola, uređeno je na Ciglani (području između Savske ceste i tvornice duhana, Klaićeve i ulice Kršnjavoga) »taborište«: kompleks drvenih vojnih baraka. Pitanje velikog gradskog zajma postalo je sada napose hitno zbog golemih šteta i potrebe obnove grada.

13

Predlog o zajmu (1881.) U točki »Glede vojarnah« detaljno je iznesena sva dokumentacija o gradnji vojarni od srpnja 1879. do kolovoza 1881. godine. – Odluku o razmještanju od 6. V. 1880. slijedi nekoliko dopuna programa koji potom razmatra mješovito povjerenstvo sastavljeno od predstavnika vojnih i civilnih vlasti te podnosi 3. VI. 1880. osnovu gradskom poglavarstvu, a ono 13. VIII. 1880. ministarstvu.

- 14 kao bilj. (13). Osnova je odobrena 31. III. 1881. s time da će topnička posada biti povećana, a njezin sastav i brojčano stanje biti objavljeni naknadno. – NN, 5. V. 1881. »Gradsko zastupstvo zagrebačko«: na sjednici gradske skupštine 4. V. glavna je tema uređenje potoka Medveščaka. Te je godine gradsko poglavarstvo naručilo studiju o premještanju Medveščaka od W. H. Lindleya, uglednog eksperta i projektanta kanalizacije Frankfurta, a 1882. F. Gruber, C. Völkner i njihov povremeni partner, vojni inženjer F. André iz Hannovera izradili su na vlastit trošak studiju o kanalizaciji i ponudili izvedbu (SZ 22. i 29. XII. 1882. čl. 6). Na temelju dugogodišnjih rasprava i više studija projekt kanalizacije i premještanja Medveščaka izradio je 1889. predstojnik Gradskog građevnog ureda Rupert Melkus te je tada povjeren na ekspertizu »Društvu inženjera i arhitekta«. Revidirani projekt Zemaljska vlada odobrila je 1892. godine. Iduće, 1893. godine započeli su radovi na kanalizaciji, a Medveščak je premješten od 1896. do 1898.
- 15 NN, 5. V. 1881. »Gradsko zastupstvo... (kao bilj 14). Senator A. Hudovski: »Izradbu skicah i osnove za gradnju vojarnah predali su govornik i g. načelnik bivši (Matija Mrazović) po tom poslu u Beču, dvojici muževah, koji su u taj posao najbolje upućeni...« Honorar bi iznosio 1,2 % investicije, 24.000 for. Ponudu su arhitekti poslali 24. IV. 1881. s time da će nacрте dogotoviti do 30. IX. 1881.
- 16 SZ, 27. VIII. 1881., čl. 5., SZ 19., 20. i 22. XII. 1884., čl. 38: uz nacрте za topničku vojarnu arhitekti su dostavili zaključni račun za sve tri vojarne, no kako je ministarstvo dotad odobrilo samo projekt pješačke vojarne, odlučeno je da se zasad gradi samo ona. Pitanje honorara, koji je povećavanjem programa (uvođenjem novih sadržaja i količina) također porastao, otežalo se godinama te je pogodbom riješeno tek 1891. (SZ 12. I. 1891., čl. 5).
- 17 Predlog o zajmu (1881.): dopis Glavnog zapovjedništva u Zagrebu od 29. VI. 1881. o adaptaciji topničke vojarne u Vlaškoj ulici te od 18. VII. 1881. o adaptaciji vojarne u Novoj Vesi.
- 18 SZ 21. X. 1881., čl. 4: zaključak o zajmu od 4 i pol milijuna for. NN, 22. X. 1881. Sjednica gradskog zastupstva.
- 19 SZ 12. X. 1882., čl. 2 i SZ 4. i ostali dani VII. 1883., čl. 2: opsežna rekapitulacija nastojanja grada u 1882. da izbori beneficije. Pošto je zemaljska vlada prenijela poglavarstvu negativan odgovor ministarstva, potkraj godine u Budimpeštu se uputila delegacija da izravno pregovara s ministrom trgovine.
- 20 SZ 4. 5. i ostali dani VII. 1883., čl. 2.
- 21 SZ 5. III. 1884., čl. 2. NN, 27. i 29. III. 1884. O zajmu grada Zagreba.
- 22 NN, 26. VII. 1883. Ponuda za zajam gradu Zagrebu. NN, 24. XII. 1884. Iz gradskog zastupstva zagrebačkog.
- 23 NN, 22. IV. 1885. Gradski zajam.
- 24 SZ 21. VII. 1886.: prijedlog da se prihvati ponuda. NN, 2. VIII. 1886. Je li gradski zajam potreban. NN, 21. IX. 1886. Odpis kr. zem. vlade obćini grada Zagreba o zajmu.
- 25 NN, 24. XII. 1886. Vladin odpis poglavarstvu grada Zagreba o zajmu. SZ 28. XII. 1886., čl. 9.
- 26 NN, 30. I. 1888. O gradnji vojarne u Zagrebu i gradskom zajmu: vlada odobrila zajam. SZ, 6. II. 1888., čl. 25. NN, 18. V. 1888. Vanredna sjednica gradskog zastupstva. NN, 19. V. 1888. Nova ponuda za gradski zajam. NN, 17. 7. 1888. Gradsko zastupstvo: ugovor o zajmu sklopljen je s Ugarskom hipotekarnom bankom iz Budimpešte unatoč prigovorima da je povoljnija bila ponuda bečke kreditne banke s kojom se pregovaralo od 1886. godine. Izvješće 1900. str. 8-10 Investicioni proračun: spomenica o zajmovima sklopljenim od 1888. do 1899.
- 27 Predlog o zajmu (1881.): 3. VI. 1880. predstavljena osnova.
- 28 SZ, 6. VIII. 1880., čl. 8.
- 29 SZ 26. i 31. I. 1883., čl. 38: u trinaestočlanom odboru prevladavali su stručnjaci: uz gradske zastupnike, inženjere Vatroslava Eggersdorfera, Janka Grahora i Janka Jambrišaka te predstojnika Gradskog građevnog ureda Ruperta Melkusa i gradskog inženjera Milana Lenucija, kao ugledni stručnjaci u odboru su bili Juraj Augustin, predstojnik Građevnog odsjeka Zemaljske vlade, inženjer Josip Altmann i arhitekt Hermann Bollé, a izvjestitelj je bio senator Adolf Hudovski.
- 30 NN, 14. III. 1883. Osnova za uređenje grada Zagreba. U uvodu se navodi kako se osnova razmatra već dvije godine, a izradio ju je Gradski građevni ured. (Nacrt, nažalost, nije sačuvan.) No tek 1884. Gradsko poglavarstvo obavještava članove odbora da je osnova dovršena i poziva ih da je pregledaju i pismeno upute primjedbe, kako bi se eventualno ispravila i potom predstavila javnosti. (DAZ, GPZ GO, sgn 50, br. 16.354 od 10. VII. 1884.)
- 31 SZ 28. XII. 1886., čl. 9. – Ban Khuen Héderváry uputio je 11. IV. 1886. gradu zahtjev da za kazalište ustupi mjesto u sredini trga, čemu je udovoljeno, no uz niz ograda (SZ 11. IV. 1886., čl. 2), a još 1882. Sveučilište je zatražilo da se s trga ukloni stočno sajmište (SZ, 21. X. 1882., čl. 3). U opisu prednacрте osnove iz 1883. navedeno je da će se trg preurediti u perivoj.
- 32 SZ 4. VI. 1887., čl. 7: komisija sastavljena od predstavnika gradskih i vojnih vlasti pregledala je pojedina mjesta: vojni krugovi dali su prednost mjestu na Kalvariji (Šalati), a gradski »na uglu Ilice i kolodvorske ulice«, i to iz financijskih razloga. NN, 20. IV. 1887. Gradnja pješačke vojarne: utvrđena i odobrena nova lokacija. SZ 6. VI. 1887., čl. 6: generalna osnova predstavljena gradskoj skupštini. SZ 19. 9. 1887., čl. 10: Zemaljska vlada poziva Gradsko poglavarstvo da nabavi odobreno zemljište »na uglu Ilice« i raspiše licitaciju za gradnju vojarne prema redigiranim nacrtima.
- 33 Izvješće 1889., str. 24. SZ 9. i 13. V. 1889., čl. 188. SZ 1. VII. 1889., čl. 264.
- 34 NN, 24. XI. 1894. Gradnja nove domobranske vojarne: uz lokaciju u Ilici, razmatrana je i lokacija »na kraju Vlaške ulice«. – NN, 17. I. 1896. Gradnja nove topničke vojarne: razmatrane su dvije lokacije na Trešnjevki i lokacija na Černomercu koja je prihvaćena. – SZ, 5. X. 1896. utvrđena lokacija bataljunske vojarne. – NN, 21. I. 1901. Vojarna za vozarske čete: prihvaćen prijedlog za Selsku ce-

stu. – NN. 12. I. 1902. Domobranska bolnica: utvrđena lokacija na Kuniščaku. – SZ 2. VII. 1906., čl. 86: razmatrane lokacije konjaničke vojarne na Koturaškoj cesti, za koju su se zalagale vojne vlasti, i na zapadu grada, za što su bile gradske vlasti. SZ 8. V. 1907., čl. 11: utvrđena lokacija konjaničke vojarne na Prilazu baruna Filipovića. – DAZ ZGD 1604: utvrđena lokacija za domobransko topničko spremište pokraj Konjaničke vojarne.

35

Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 17. prosinca br. 71603 o provedbi zakona od 11. travnja 1899. »o razširenju teritorijalnog obsega glavnoga zemaljskoga grada Zagreba«.

36

Iz 1905.: Generalna osnova do gradilišta kr. zem. bolnice od Ribnjaka (DAZ, GPZ GO sgn. 73, sv. 80), Regulatorna osnova za dio od Draškovićeve ulice prema Maksimiru, Pregledni nacrt, (DAZ ZGD, 142) te Regulatorna osnova za predio istočno od Draškovićeve ulice između Vlaške ulice i kr. ug. državne željeznice, 1905. (DAZ GPZ GO sgn. 57). Iz 1906.: Položajni nacrt Šalate, Generalna osnova ceste br. 101 vodeće iz Vlaške ulice do Voćarske ceste sa zasnovanim ogrankom na gradilište za kr. zem. bolnicu na Šalati (DAZ GPZ GO sgn. 73, sv. 80) i Osnova za stube, vodeće od Nadbiskupskog trga do gradilišta kr. zemaljske bolnice na 'Šalati' (DAZ, ZGD, 352). Iz 1908. Položajni nacrt priključka novozasnovane ceste na 'Šalatu' do Voćarske ceste i ogranka do Gospodarske ceste i Detaljna osnova ceste br. 101 zasnovane iz Vlaške ulice do Voćarske ceste sa ogrankom na 'Šalatu' (DAZ GPZ GO, sgn. 73, sv. 80).

37

Lit.: M. SENEKOWITZ, (1990.) i M. SENEKOVITZ (1991.) Zakonom od 10. VI. 1891. car je ovlastio ministra financija da proda određen broj vojarni i zemljišta s time da prihod stavi na raspolaganje vojnim vlastima za izgradnju novih objekata.

38

NN, 10. I. 1901. Gradnja nove topničke vojarne u Zagrebu: gradnju vojarne grad uvjetuje odstupom otvorene jašione zbog proširenja Strossmayerova šetalista. SZ 28. I. 1905. čl. 25: sporazum grada s vojnim vlastima da do konca 1906. poruše barake na Ciglani i zemljište vrata gradu kad bude sagrađena nova topnička vojarna na Černomercu. Izvješće 1908., str. 51 i SZ 6. VII. 1908., čl. 157: umjesto da nakon dovršetka topničke vojarne na Čenomercu gradu vrata zemljište i topničke objekte u Martičevoj ulici, vojne vlasti adaptiraju kompleks za potrebe ulanske eskadrona, a natkrita jašiona daje joj se u najam na neodređeno vrijeme.

39

O urbanističkoj povijesti Ciglane i zapadnog dijela grada: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, Rudolfova vojarna i Trg Francuske republike – novi Zapadni perivoj, u: *Zagrebu u središtu*, Zagreb 2003., 101-129. i Ciglana – izglubljeni trg, u istoj knjizi, 129-155.

40

NN, 24. XII. 1884. Iz gradskog zastupstva zagrebačkoga. NN, 9. IV. 1885. Zajam grada Zagreba i gradnja vojarnah.

Bibliografija i izvori

K. u. k. vojska (izbor)

Allmayer-Beck, J.C., Lessing, E. (1974.), *Die K. (u.) K.-Armee 1848-1914*, München

Borošak Marjanović, J. (1996.), *Zastave kroz stoljeća*, Katalog muzejskih zbirki, br. XXVII, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 73-74.

Brouschek, P., Peball, K. (2000.), *Geschichte der österreichischen Militärgeschichte*, Köln-Weimar-Wien

Danzer, B. et al. (1889.), *Die Völcker Oesterreich-Ungarn in Waffen*, Wien

Domobranstvo (1994.), *Hrvatsko domobranstvo 1868.-1993.*, Zagreb, Ministarstvo obrane RH, 31, 39-40.

Frech, C. (1988.), *Die Armeefrage in Österreich-Ungarn nach dem Ausgleich 1867 bis 1914*, (dipl. rad), Geisteswissenschaftliche Fakultät, Wien

Frobenius, H. (1901), *Militär-Lexicon (Eintheilung und Dislokation des Österreichisch-Ungarisches Heeres, 660-661, Oesterreich-Ungarn, Heerwesen, 661-671)*, Berlin

Glückmann (1900.), *Heerwesen der österreichisch-ungarischen Monarchie*, Wien

Gross, M. (1985.), *Počeci moderne Hrvatske, Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. (Policija, žandarmerija, vojska, 115-123)*, Zagreb

Gross, M., Szabo, A. (1992.), *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb

Die Habsburgermonarchie (1987.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918, die bewaffnete Macht*, Wien

Ö-U. Armee (1998.), *Die österreichisch-ungarische Armee 1867 – 1914*, Wien

Pojić, M. (2000.), *Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914.*, u: *Arhivski vjesnik*, 43, Zagreb, 147-169.

Purschka (1894.), *Rückblick auf die Entwicklung des K.K. Heeres*, Lemberg

VEM (1958.), *Vojna enciklopedija Jugoslavije*, sv. I. (Austrija, 354-365, Austro-ugarska vojska, 375-382), Beograd

Wehrmacht 1848-1908 (1908.), *Sechzig Jahre Wehrmacht 1848-1908*, Wien

K. u. k. vojarne (izbor)

Allmayer-Beck, J. C. (1981.), *Der Zeit ihre Kaserne*, u: *Von k. (u.) k. Kaserne zum Soldatenstadt*, Wien

Baschtarz, W. (1900.), *Die Kronprinz-Rudolph-Kaserne* (rkp.)

Brockhaus (1900.), *Brockhaus Enzyklopedie*, sv. 11 (Kaserne, 515), Mannheim

Czeike, F. (1977.), *Die Wiener Kaserne seit 18. Jahrhundert*, u: *Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung*, Hannover

Czeike, F. (1980.), *Die Wiener Kasernen seit dem 18. Jahrhundert*, u: *Wiener Geschichtsblätter*, 4.

Czeike, F. (1993.), *Kasernen*, u: *Historisches Lexicon Wien*, sv. 3, Wien, 473.

Degen, L. (1882.), *Das Krankenhaus und die Kaserne der Zukunft*, München

Dobronić, L. (1991.), *Biskupski i kaptolski Zagreb*, poglavlja: »Zagreb« i Vlaška ulica, 81-191, Nova Ves, 142-171, Starine Nove Vesi, 220-233, Zagreb

Egger, R. (bez god.), *Franz-Josephs- und Rudolphs-/Roßauer Kaserne in Wien*, Militär Edition Österreich, Wien

Frobenius, H. (1901.), *Kasernen*, u: *Militär-Lexicon*, Berlin, 376-377.

Forst, H. von (1884.), *Unsere Kasernen*, Hannover

- Gruber, F. von (1880.), *Der Casernen-Bau in seinem Bezuge zum Einquartierungs-Gesetze*, Wien
- Gruber, F. von (1880.), *Beispiele für die Anlage von Kasernen, Marodenhäuser und Truppenspitäler*, sv. 5, Wien
- Meyers (1975.), *Meyers Enzyklopedisches Lexicon*, sv. 13 (Kaserne), Mannheim-Wien-Zürich, 512
- Panski, L. (1874.), *Studie über die Bequartierungsreform des kaiserlich-königlichen Heers*, Wien
- Pfleger, M. (1999.), *Die Rossauer-Kaserne, Vom Verteidigungskonzept der Ringstraße bis zur Gegenwart*, u: *Truppendienst*, 5, Wien
- Pontiller, P., Swienty, P. (ur.) (1981.), *Von k. (u.) k. Kaserne zum Soldatenstadt*, Wien
- Richter F. (1887.), *Neuere Casernen in Oesterreich-Ungarn*, u: *Handbuch der Architektur*, IV, 7, (ur.) J. Durm (Militärbauten), 531-541, Darmstadt
- Scholl, H. von (1864.), *Über Baustyl zum Schluss mit besonderer Beziehung auf Militär-Bauwerke*, u: *Mitteilungen über Gegenstände des Ingenieur- und Kriegswissenschaften*, Wien
- Schmidt, E. (1913.), *Handbuch für Heer und Flotte, Enzyklopedie der Kriegswissenschaften und verwandter Gebiete*, sv. 5 (Kaserne), Berlin-Leipzig-Wien-Stuttgart, 341-342.
- Senekowitsch, M. (1990.), *Militär und Großstadt – geographische und wirtschaftliche Aspekte am Beispiel Wien*, (dipl. rad), Wirtschaftsuniversität, Wien
- Senekowitsch, M. (1991.), *Militärische Einrichtungen Wiens im Wandel der Zeit, Ein Beitrag zur Militär- und Stadtgeschichte*, u: *Truppendienst*, 4-5, Wien
- Taubock, K. (1913.), *Lexicon des Unterkunftswesens im k. u. k. Heeres*, Pilsen (vl. izd.)
- Tollet (1882.), *Mémoire sur le casernement des troupes. Mémoire et compte rendu des travaux ingénieur civile*, Paris
- Universal lexicon (1733.), *Großer vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste welche bißhero durch menschlichen Verstand und Wiß erfunden und verbessert worden*, sv. 5 (Kaserne), Halle-Leipzig, 1223
- VEM (1961.), *Vojna enciklopedija Jugoslavije*, sv. 4 (Kasarna), Beograd, 395-399
- Voelkner, K. (1878.), *Die ovalbogenförmige Kriegsbaracke der k. k. österreichischen Armee, Ein Beitrag zur Lösung der »Barackenfrage«*, Wien
- Wehdorn, M. (1989.), *Die Roßbauerkaserne war eine »Stadt in Stadt«*, u: *Das Heimatmuseum Alsergrund*, 118.
- Winkler, E. (1874.), *Casernen in Wien*, u: *Technischer Führer durch Wien*, 2. izd., Wien, 130.
- Zeinar, H. (1987.), *Zur Kulturgeschichte der Kaserne unter besonderer Berücksichtigung niederösterreichischen Kasernen*, (mag. rad), Geistesgeschichtliche Fakultät, Wien
- Objavljeni izvori**
- Vorschrift (1851.), *Vorschrift über Einquartierung des Heeres*, Wien
- Verordnung (1857.), *Circular-Verordnung des Armee-Ober-Comando von 13. December 1857. Abthg. 15, Nr. 3993 Betreffend die Sicherstellung der Militär-Unterkunfterfordernisse und die Verrechnung der Zins Zahlunge*, Wien
- Instruction (1871.) *Instruction über die Ausmittlung der Raumbedürfnisse für k. u. k. Armee*, Wien
- Einquartierungsgesetz (1879.), *Einquartierungsgesetz von 11. Juni 1879, Gesetzartikel XXXVI vom Jahre 1879. nach Durchführung des Gesetzes von 15. 6. 1895. Gesetzartikel XXXIX vom Jahre 1895. (Behelf für militärische Kommandos)*, (novi otisak do prosinca 1915), Wien, 1916.
- (Zakonski članak (1879.), Zakonski članak XXXVI. od godine 1879; Zakonski članak XXXIX. od g. 1895. i Provedbeni napatuk k zakonskom članku XXXI. od godine 1879. o nastanjivanju zajedničke vojske (bojnog pomorstva) i domobranstva, kao što i k zakonskom članku XXXIX. od godine 1895., kojim se preinačuju njekeji paragrafi toga zakona, Zagreb, bez godine)
- »Reichsgesetzblatt«, 10, Wien
- Anleitung (1879), *Anleitung für die Anlage von den zu erbauenden Kasernen*, Wien
- Einquartierungsgesetz (1895.), *Einquartierungsgesetz von Jahre 1895.*
- Anleitung (1895.), *Anleitung für den Neubau von Kasernen*, Wien
- Anleitung (1906.), *Anleitung für den Bau von Kasernen*, Wien
- Službeni izvještaji Gradskog poglavarstva, objavljeni u novinama:**
- Potrebe (1874.), NN, 25. IX. 1874. »Potrebe i prihodi grada Zagreba« (10. VIII. 1874.)
- Obrazloženje (1878.), *Obzor*, 28. i 29. V. 1878. »Obrazloženje pregleđa dugova, gradjevnih potrebah, godišnjeg prihodnog viška i nekretne imovine glavnoga grada Zagreba« (ožujka 1878., potpis: Adolf Hudovski)
- Poslovanje (1880.), NN, 4. V. 1880. »Poslovanje poglavarstva i zastupstva grada Zagreba u g. 1879.«
- Izvyješće o poslovanju (1880.), *Obzor*, 5. V. 1880. »Izvyješće gradskog načelnika o poslovanju zastupstva i poglavarstva glavnog grada Zagreba u godini 1879.«
- Predlog o zajmu (1881.), NN, 8. 9. 10. 11. 12 i 13. X. 1881. »Predlog o zajmu za gradnju vojarnah i za namirenje drugih potrebah« (20. IX. 1881. potpisi: gradonačelnik Hoffmann i senator Hudovski)
- Izvori (nacrti i dokumenti):**
- Hrvatski državni arhiv (HDA)
- Zbirka građevinskih nacrti (Oružnička vojarna)
- Državni arhiv u Zagrebu (DAZ)
- GPZ op. sp. 1042/1884 (Malo vježbalište na Ciglani)
- GPZ op. spis 1669/1904.(Stara topnička vojarna)
- GPZ GO, 346 (Milan Lenuci, Adaptacija topničke natkrivene jašione u tržnicu)
- GPZ GO, 281-283 (Glazbena vojarna)
- GPZ GO, 286 (Stara topnička vojarna)
- GPZ GO, 287 (Domobranska vojarna)
- GPZ GO, 288 (Konjanička vojarna)
- GPZ GO, 289 (»Petrijnska« vojarna, Glazbena vojarna; Pješačka vojarna; Konjanička vojarna)
- GPZ GO, 290 (Konjanička vojarna, Gruber & Völckner; Stara topnička vojarna; Topnička vojarna, M. Lenuci 1900.)
- GPZ GO, 291 (Domobranska četna bolnica)
- ZGD, 240 (Branimirova 19-21, Oružnička vojarna)
- ZGD, 990 (Ilica 242, Domobranska vojarna; Vozarska vojarna)
- ZGD, 976 (Ilica 256; Vozarska vojarna; Topnička vojarna)
- ZGD, 1493/1494 (Kuniščak 50, Domobranska četna bolnica)

ZGD, 1604 (Konjanička vojarna; Domobranksko topničko spremište)

ZGD, 2185 (Petrijnska 32, Glazbena vojarna)

ZGD, 3233/2 (Vlaška 74, vojna bolnica)

ZGD, 3236 (Vlaška 87, Stara topnička vojarna)

ZGD, 3424 (Zrinjski trg 7 i 8, Hrvatsko-slavonska hipotekarna banka)

Kratice

SZ = Zapisnik sjednice skupštine zastupstva grada Zagreba

Izješće = Izješće gradskog poglavarstva o sveukupnoj upravi sl. i kr. glavnog grada Zagreba

DAZ = Državni arhiv u Zagrebu

Fondovi: GPZ = gradsko poglavarstvo Zagreba; GO = građevni odsjek; ZGD = Zbirka građevne dokumentacije

HDA = Hrvatski državni arhiv

NN = Narodne novine

Prilog

K.u. K. VOJARNE U ZAGREBU

C. kr. glavno vojno zapovjedništvo, Jezuitski trg 4

adaptiran sklop Jezuitskog samostana (samostan: od 1614. do ukinuća reda 1773.; od 1775. u posjedu Ugarske komore; od 1774. u državnom vlasništvu)

- od 1786. sjedište Glavnog vojnog zapovjedništva za Hrvatsku i Slavoniju
- otvorena jašiona s Južne promenade (Strossmayerova šetališta)
- 1983. adaptacija za Muzejsku zbirku A. Topića-Mimare: *Vahid Hodžić i Igor Emili*

danas: civilna namjena (Galerija Klovićevi dvori)

Vojni sud sa zatvorom, Nova Ves 18

adaptirana zgrada

- 1784. sagrađena za Dom nemoćnih svećenika (deficientia sacerdotum); graditelj: *Ivan Eithier* (?); investitor biskup Josip Galjuf
- 1822. kupljena i adaptirana za vojarnu (kasnije, vojna bolnica i kadetska škola); u državnom vlasništvu
- 1882. nadograđena drugim katom i adaptirana za Garnizonski sud i zatvor
- 1976. adaptacija za »Zagreb film«

danas: civilna namjena (»Zagreb-film«)

Vojni opskrbeni magazin i pekara, Savska cesta 2

projektiran za vojnu namjenu

- 1822. sagrađen; *Bartol Felbinger*; investitor: državni erar
- porušen 1970.
- 1975. sagrađen hotel Intercontinental Zagreb: *William Bonham i Slobodan Jovičić*
- 1980. sagrađena Pogonska zgrada »Elektre«: *Milan Šosterič*
danas na zemljištu sklopa zgrade civilne namjene (Hotel Westin i Pogonska zgrada »Elektre«)

»Petrijnska vojarna«, Petrijnska ulica 18/Gjorgjićeva 4

projektirana za vojnu namjenu

- 1830. sagrađena; investitor: Društvo dd.

- 1877. prijedlog adaptacije i dogradnje s Trga N. Š. Zrinskoga za smještaj srednjih škola: *Juraj Augustin*

- 1890. projekt adaptacije i dogradnje s Trga N. Š. Zrinskoga za gradsku vijećnicu: *Aleksander Seć*

- 1892. u posjedu gradske općine, potom Zemaljske vlade

- 1902. u posjedu gradske općine

- 1903. adaptacija za gradske službe (Mjesni sud, Gradski porezni ured, Uprava gradskih daća; redarstvena ekspozitura i zatvor): *Edo Schön*; neizgrađen dio sa strane Trga N. Š. Zrinskoga prodan Hrvatsko-slavonskoj hipotekarnoj banci

- 1904. sagrađena banka: *Friedrich Schachner*

danas: civilna namjena (Ministarstvo vanjskih poslova RH, Trg N. Š. Zrinskoga 7-8; Ministarstvo europskih integracija, Petrijnska ulica 18/Gjorgjićeva 4)

Garnizonska bolnica, Vlaška ulica 87

projektirana za vojnu namjenu

- 1822. sagrađena vojarna: *Anton Stiedl*; investitor: biskup Josip Alagović (sredstvima »Vrhovčeve zaklade«)

- 1859. adaptacija za vojnu bolnicu (adaptacija, dogradnja 2. kata); investitor: erar

danas: izvan funkcije, čeka novu namjenu

Domobrankska vojarna i Ug. kr. dom. okružno zapovjedništvo, Gajeva ulica 30 i 30 a

Vojarna: adaptirana privatna kuća; zgrada Zapovjedništva: projektirana za vojnu namjenu

- kbr. 30 od 1869. vojarna i sjedište VI. hrvatsko-slavonskog domobranskog okružnog zapovjedništva

- 1899. na južnom dijelu parcele (kbr. 30 a) sagrađena nova zgrada Zapovjedništva: *Hönigsberg i Deutsch*; investitor: domobranski erar

- 1903. gradska općina kupila od domobranskog erara staru vojarnu i dio zemljišta (nakon useljenja domobranskih jedinica u novu Domobranksku vojarnu u Ilici 242)

- 1911. sagrađeno dvorišno krilo zgrade Zapovjedništva i adaptirano ulično; poduzeće *Priester i Deutsch*

- 1913. porušena stara vojarna na sjevernom dijelu parcele

- 1914. sagrađena Građanska škola: *Josip Joanović* (ubrzo prenamijenjena u Očnu kliniku)

danas: civilna namjena (u zgradi Zapovjedništva, Državno odvjetništvo RH; u zgradi klinike, Farmakološki fakultet)

»Glazbena vojarna«, Petrijnska ulica 32

adaptirana privatna kuća

- 1874. kupnja privatne kuće i adaptacija; investitor gradska općina

- 1889. adaptirana za Dječjačku školu

- 1907. adaptirana za Gradski posredovni zavod i konačište

- 1931. porušena

- 1940. novogradnja Uprave policije: *Franjo Bahovec* i *Zvonimir Kavurić*

danas: civilna namjena

Stara topnička vojarna, Vlaška ulica 74

adaptirana privatna kuća

- 1873. kupnja privatne kuće i projekt adaptacije za vojarnu, *Rupert Melkus*; investitor: Gradska općina

- 1876. realizirana adaptacija

- 1881. uređeno svrstalište i vježbalište južno od vojarnе

- 1892. dogradnja spremišta za topove

- 1906. adaptacija za redarstvo (nakon preseljenja topničkih jedinica u novu Topničku vojarnu na Černomeru)

danas: civilna namjena

Taborište na »Cigliani« (Rooseveltov trg/Klaićeva/Kačićeva/Kršnjavoga ulica)

sklop drvenih baraka planiran za vojnu namjenu

- 1880. sagrađen poslije potresa 9. XI.; projekt: *Gradski građevni ured*; na istočnom dijelu područja, uz Savsku cestu, utvrđena lokacija za kompleks pješačke vojarnje
  - 1881. atelijer Gruber & Völckner izradio projekt pješačke vojarnje
  - 1884. uređeno tzv. malo vježbalište
  - 1886. odbaćen projekt pješačke vojarnje za utvrđenu lokaciju
  - 1896. na istočnom dijelu područja sagrađena zgrada srednjih škola: *Ludwig & Hülsner* i školsko igralište
  - 1906. porušene barake i izravnani teren
  - u doba I. svjetskog rata na zapadnom dijelu Cigliane i Srednjoškolskom igralištu sagrađen sklop drvenih baraka
  - 1921. na zapadnom dijelu, do tvornice duhana, sagrađen sklop gradskih socijalnih stanova: *Pavao Jušić*
  - 1934. na zapadnom rubu srednjoškolskog igrališta sagrađen novi dom sportskog društva »Sokol«: *Egon Steinmann*
  - 1940. zapadno od Kačićeve ulice sagrađen Tehnološki fakultet: *Milovan Kovačević i Edo Schön*
- danas: prostori i zgrade civilne namjene* (Srednjoškolsko igralište; Gradske kuće; Javna gimnastička dvorana; Arhitektonski, Građevinski i Geodetski fakultet)

Pješačka vojarna »princa Rudolfa« (poslije 1918. »Zrinjskoga vojarna«), Ilica 123/Ulica Republike Austrije

sklop projektiran za vojnu namjenu

- 1881. projekt: *Gruber & Völckner* za lokaciju na Savskoj cesti (16 zgrada, 2 svrstališta i dvorište)
  - 1887. revizija projekta Gruber & Völcknera: *Rupert Melkus*; investitor: Gradska općina
  - 1889. sagrađena (13 zgrada, 2 svrstališta)
  - 1896. 2. kat doknadnog skladišta
  - 1900. planirano proširenje kompleksa dvjema novim zgradama s juga
  - 1911. sagrađena staja za puščano-strojni odjel i skladište za oružje
  - 1938. prijedlog adaptacije za gradske urede; predviđeno rušenje dviju zgrada zbog produljenja Prilaza Gj. Deželića do Prilaza baruna Filipovića
  - 1977. natječaj za sekundarni centar Trg Francuske Republike za mjestu kompleksa vojarnje
  - 1978. porušen veći dio kompleksa; očuvane 4 zgrade (zaštićene kao spomenici kulture) uz Ulicu R. Austrije
- danas: očuvane zgrade, civilna namjena* (kbr. 14 i 20, Ministarstvo zaštite okoliša, prostornog uređenja i graditeljstva; kbr. 16, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; kbr. 18 Gradski zavod za prostorno uređenje Zagreba); *ostalo: javna zelena površina*

Topnička jašiona (Draškovićeva/Martićeva/Bauerova/produljena Gjorgjićeva ulica)

projektirana za vojnu namjenu (dio planiranog sklopa topničke vojarnje)

- 1883. projekt: *Gruber & Völckner*; investitor: gradska općina
- 1889. sagrađena (natkrita jašiona, 2 otvorene jašione, staja, kočnica i 2 barake)

- 1891. druga staja
- 1894. dvije kolnice
- 1900. treća staja i uređeno vježbalište
- 1906. projekt adaptacije natkrivene jašione za središnju tržnicu (nakon preseljenja topničkih jedinica u novu Topničku vojarnu u Černomeru): *Milan Lenuci*
- 1908. adaptacija kompleksa za potrebe ulanske eskadrona
- 1913-1915. prostor oko jašione besplatno ustupljen Zagrebačkom zboru
- 1919. ustupljena Zagrebačkom zboru (ovdje do izgradnje novog ZZ na Savskoj cesti 1936.)

danas: ne postoji

Bataljunska vojarna, Reljkovićeva ulica 6

sklop projektiran za vojnu namjenu

- 1898. sagrađen; investitor: erar (2 stambene i 2 sporedne zgrade)
  - poslije 1945. adaptiran za Tvornicu Kamensko
- danas: ne postoji*

Oružnička vojarna, Branimirova ulica 19-21

projektirana za vojnu namjenu

- 1898. sagrađena: *Janko Holjac*; investitor: Zemaljska vlada
- 1914. dograđeno 2-katno dvorišno krilo
- 1927. staja u dvorištu

danas: civilna namjena (Državni zavod za statistiku)

Domobranska vojarna, od 1912. »grofa Kulmera« (poslije 1918. »kralja Aleksandra«), Ilica 242

sklop projektiran za vojnu namjenu

- 1898. generalna osnova: *Milan Lenuci*, detaljna osnova: *Janko Holjac*; investitor: Gradska općina
  - 1899. sagrađena (10 zgrada)
  - 1900. »okružne uze«
  - 1904. zrnohvat za pucanje sobnim nabojem
- danas: u planu civilna namjena* (Katoličko sveučilište Nadbiskupije Zagrebačke)

Vozarska (transportna) vojarna (poslije 1918. »Jelačića vojarna«), Selska cesta 2/Ilica 107

sklop projektiran za vojnu namjenu

- 1902. projekt: *tvrtka Eisner & Ehrlich*, projektant: *Adolf Ehrlich*; investitor: Građevna tvrtka Eisner & Ehrlich
  - 1903. sagrađena (13 zgrada, svrstalište i vozarsko vježbalište)
  - 1913. proširenje; projekt: *tvrtka Eisner & Ehrlich* (2 staje i spremište za vozila)
- danas: u planu civilna namjena* (sklop sudskih zgrada)

Topnička vojarna »Franje Josipa I« (poslije 1918. »kralja Petra«), Ilica 256

sklop projektiran za vojnu namjenu

- 1900. generalna osnova: *Milan Lenuci* (20 zgrada, gombaona, vježbalište i svrstalište, 2 otvorene jašione)
- 1905. projekt: *tvrtka Eisner & Ehrlich, Adolf Ehrlich* (proširen program: 28 zgrada, 2 otvorene jašione, 2 svrstališta); investitor: građevna tvrtka Eisner & Ehrlich
- 1906. sagrađena

danas: vojna namjena (Hrvatsko vojno učilište »Petar Zrinski«)

Konjanička vojarna »nadvojvode Franje Ferdinanda« (poslije 1918. »vojvode Mišića«), Prilaz baruna Filipovića 23

sklop projektiran za vojnu namjenu

- 1910. projekt: *tvrtka Eisner & Ehrlich*, projektant: *Adolf Ehrlich*; investitor: *tvrtka Eisner & Ehrlich*
- 1911. sagrađena (8 zgrada, otvorena jašiona i svrstalište)
- 1960. adaptacija velike natkrite jašione za tkaonicu Tvornice za pamučnu industriju (»Tvorpam«), smještenu nakon II. svjetskog rata u kompleks (kasnije Tekstilni kombinat Zagreb, Gradišćanska 26-28)

danas: jašiona očekuje novu namjenu (unutar planiranog stambeno-poslovnog kompleksa na mjestu tvornice)

Domobranska četna bolnica (poslije 1918. Bolnica IV. armijske oblasti), Kuniščak 50

sklop projektiran za vojnu namjenu

- 1910. projekt: *tvrtka Eisner & Ehrlich, Adolf Ehrlich*; investitor: Gradska općina
- sagrađena 1911. (4 zgrade, 2 vrta)

danas: civilna namjena

Domobransko topničko spremište, Prilaz baruna Filipovića, Gradišćanska 28

projektirano za vojnu namjenu

- 1913. projekt: *tvrtka Eisner & Ehrlich*; investitor: *tvrtka Eisner & Ehrlich*; sagrađena iste godine
- poslije II. svjetskog rata u sklopu »Tvorpama«, odnosno Tekstilnog kombinata Zagreb

danas: ne postoji (porušeno u pripremi terena bivše tvornice za izgradnju stambeno-poslovnog kompleksa)

Malo i veliko vježbalište na Savi

- provizorno uređena vježbališta; malo, sa sjeverne (u blizini vjelog kupališta); veliko, s južne strane Save
- 1883. utvrđeni elementi uređenja velikog vježbališta i »trkališta« te puta do njega
- 1887. parcelacija i davanje u zakup velikog i malog vježbališta

danas: ne postoji

Taborišta, Selska cesta (između Samoborske pruge i Horvata)

- 1900. utvrđene dimenzije
- 1903. zakup zemljišta
- 1906. pješaštvo smješteno na Selskoj cesti u barakama premještenima sa Ciglane; domobransko topništvo u novim barakama
- 1912. i 1914. pregovori s vojnim erarom o uređenju dvaju taborišta

danas: ne postoji

Summary

Snješka Knežević

The Planned Caserns of Zagreb from the Habsburg Period

The stationing of military regiments, be it the standing army or just passing troops, was a chronic problem for both military and civil authorities in the Habsburg Monarchy because of an insufficient number of barracks. This problem became acute after the establishment of the Austro-Hungarian Dual Monarchy in 1867, when a new army (Landeswehr, honvéd, domobranstvo) were founded and the entire armed force was restructured, which resulted in the permanent increase of

troops. Definitely, Regulation XXXVI from 1879 defined the relationship between military and civil authorities. The raise of fees for using the caserns, especially new ones, motivated new constructions and improved hygienic and sanitary, as well as building standards.

Immediately before the promulgation of that regulation, the municipal authorities of Zagreb issued a plan for the construction of new caserns, expecting a revival of architecture and crafts, a stabile rental income, and increased expenditure on the part of the army in the overall service sector, which is why the plan was included with priority in the investment plan for building top-importance communal devices and buildings. Viennese military engineer Franz von Gruber and his partner Carl Völckner, experts for casern buildings, were commissioned with projects for the infantry, artillery, and cavalry caserns. All three were of the pavilion type and the architects made the plans in the period between 1881 and 1883. Even though the caserns were never built, they served to the Municipal Architecture Department as a solid base for planning caserns that were built one after another from 1888 onwards. Various architects mostly produced variants of the functional solutions proposed by the Viennese architects, while their style largely revealed the vocabulary of romantic historicism, which was commonly seen in caserns.

At a relatively quick pace, eight large military complexes were built at the far western edge of the city, even though some of them had originally been planned for the eastern margin, which was still not urbanized at the time. Such concentration of caserns proved fatal for the urban character of the western part of the city, where an industrial zone had spontaneously developed following the construction of the first railway station (1862). Caserns and factories gave this district a peripheral quality that has largely been preserved until today. However, the rest of the military buildings situated in the broader city centre have been transformed into civilian facilities with time or replaced by new architecture.

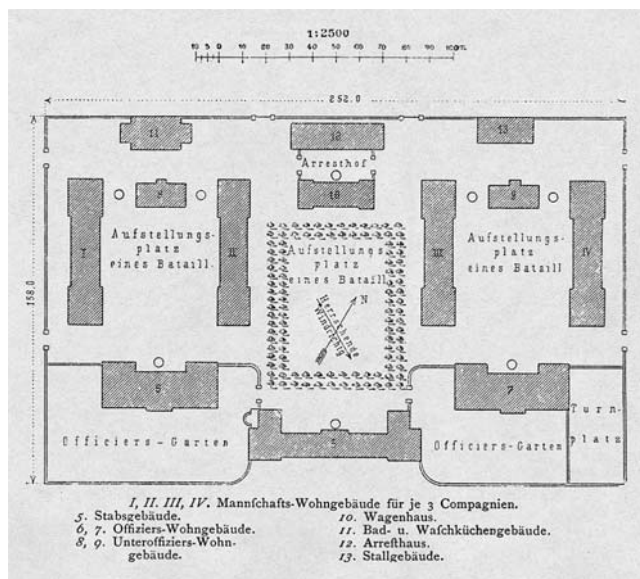
Of all the caserns from the Habsburg period, three have been preserved in the western part of the city and one in the centre, the latter being an older casern (from 1822) that served as a military hospital most of its time. Today, they have all lost their original function and acquired a status of cultural monuments, which entails their conservation and renewal. Only two of the four have been assigned with new functions, both of public character. If they are duly renewed, especially those in the western part of the city, they might become focal points in the necessary and planned re-urbanization of the area.

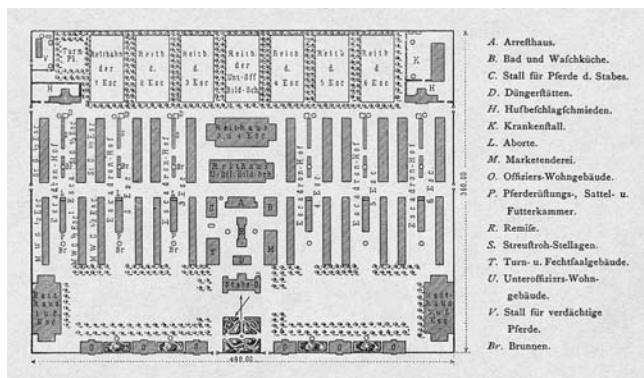
Die Franz Josephs-Kaserne in Wien.

1. Vojarna »Franje Josipa«, Beč, (Heinrich von Scholl, sagrađena 1857. porušena 1901.), oko 1870.

Obrambena vojarna u tvrđavnom trokutu (Arsenal, vojarna »princa Rudolfa« u predgrađu Rossau), koncipiranom poslije revolucije 1848. i namijenjenom obrani od »unutrašnjeg neprijatelja«, tj. revolucionarnih pokreta masa. Sastojala se od dva velika bloka s obje strane gradskih vrata »Franje Josipa« (1851., Carl Rzinwatz), spojena podzemnom vezom. Monumentalna cjelina vojarne i gradskih vrata arhitektonski su simbol neoapsolutizma. Vojarna je porušena zbog izgradnje Stubenringa, u sredini kojeg danas dominira zgrada Poštanske štedionice Otta Wagnera.

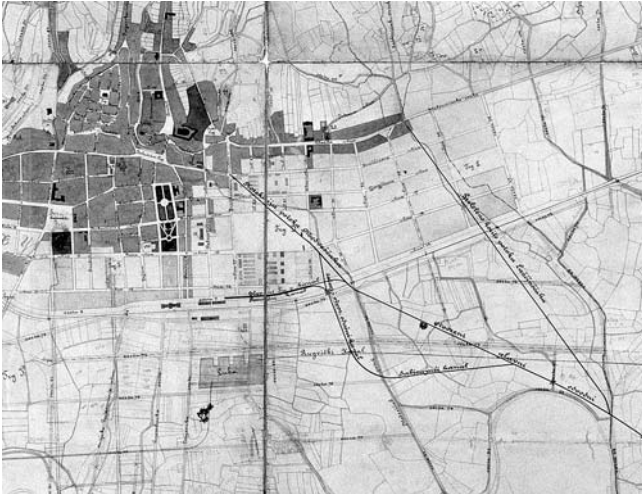
2. Franz Gruber, Položajni nacrt pješачke vojarne za tri bataljuna II. III. IV. stambene zgrade za momčad, 5. stožer, 6. 7. stambene zgrade za oficire, 8. 9. stambene zgrade za podoficire, 10. kolnica, 11. kupaonica i praonica, 12. zatvor, 13. staja

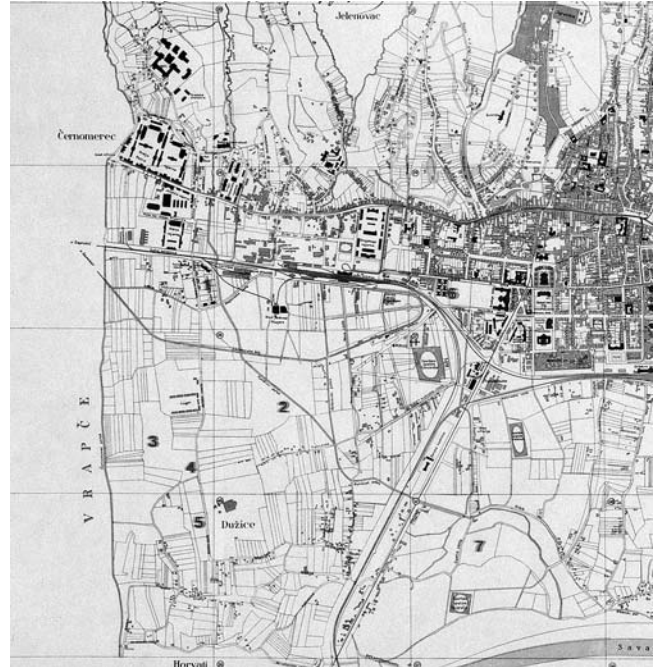
3. Franz Gruber, Položajni nacrt konjaničke vojarne 12 stambenih zgrada i 12 staja za 6 eskadrona, 4 natkrivene jašione, stožer, A. zatvor, B. kupaonica i praonica, C. staja za konje stožera, D. gnojnica, H. kovačnica, K. staja za bolesne konje, L. zahodi, M. margetanstvo (marketender), O. stambena zgrada za oficire, P. komora za konjsku opremu, sedla i krmivo, R. spremište, S. stalci za sijeno, T. zgrada za gimnastiku i mačevanje, U. stambena zgrada za podoficire, V. staja za sumnjive konje, Br. zdenac.

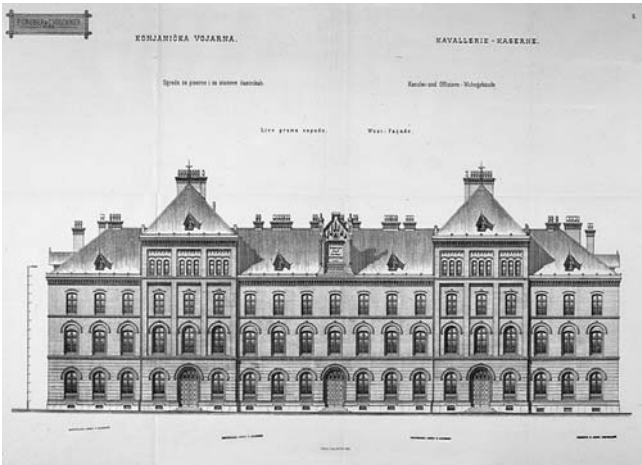
4. Petrinjska vojarna, prije adaptacije 1903.

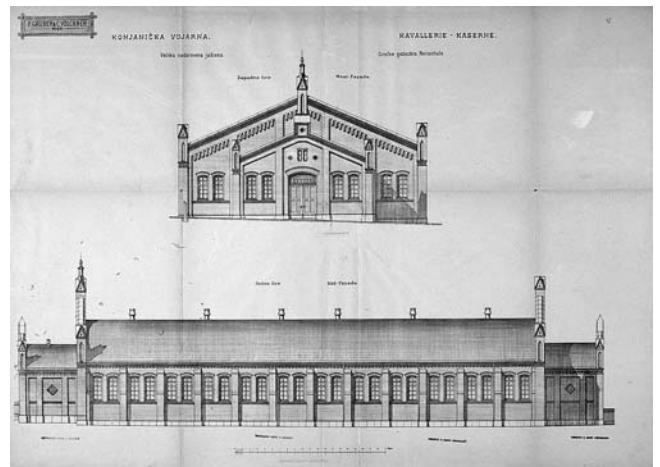
5. Generalna regulacijska osnova Zagreba, 1887. detalj, istočni dio grada. Na području omeđenu Draškovićevo, produljenom Jurišićevom (Martićevo), Klaoničkom (Bauerovom) i cestom 13 (produljena Mihanovićevo) od sjevera prema jugu: topnička vojarna, Trg D (namijenjen stočnom stajmištu) i konjanička vojarna.

6. Nacr Zagreba, 1923. detalj, zapadni dio grada Područje od Kolodvorske (Ulice Republike Austrije) do Črnomerca obilježavaju vojarnu (5 sklopova i vojna bolnica) i tvornice. Na Trešnjevki uz Selsku ceste veliko logorište. Crvenom bojom označene su detaljne regulacije izrađene prije 1923.

7. F. Gruber i F. Völckner, Nacr zapadnog pročelja glavne zgrade konjaničke vojarnu (na Draškovićevoj ulici), 1881/1882. (atr.)

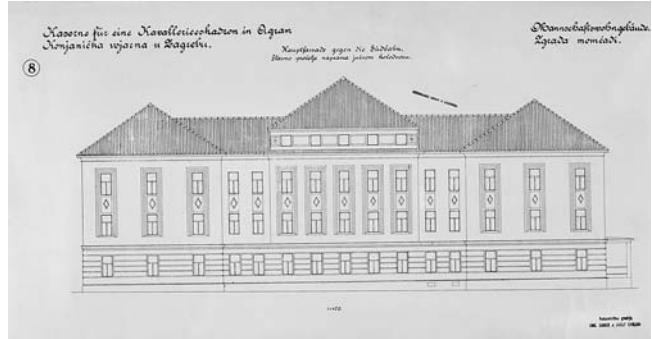
8. F. Gruber i F. Völckner, Nacr zapadnog i južnog pročelja velike natkrivene jašione konjaničke vojarnu, 1881/1882. (atr.)

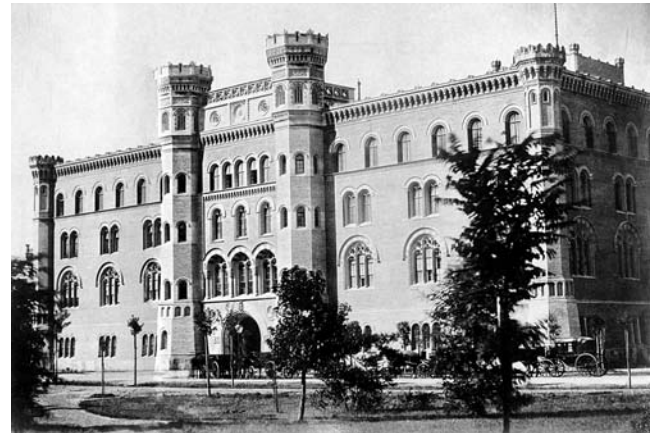
9. Pješaka vojarna, neposredno poslije izgradnje, foto: Ivan Standl

10. Glavna zgrada Domobranske vojarnje, poslije 1890.

11. Adolf Ehrlich, Nacrct glavnog pročelja stambene zgrade konjanika vojarnje, 1911.

12. Zgrada zapovjedništva, Arsenal, Beč, (1855. August Sicard von Sicardsburg i Eduard van der Nüll), poslije 1855. Uz Vojnopovijesni muzej (1856. Theophil von Hansen) najprezentativnija zgrada Arsenala (1849-1857.) najvećeg profanog arhitektonskog sklopa romantičnog historicizma u Beču i simbola državno-vojne moći austrijske monarhije.

13. Vojarna »princa Rudolfa« (»Roßauerkaserne«), u predgrađu Rossau, Beč, (1870. Karl Pilhal i Karl Markl), oko 1874. Obrambena vojarna, premac vojarnje »Franje Josipa«, koncipirana prema uzoru Arsenala. Monumentalni sklop (270 x 140 m) s osam visokih tornjeva i četiri moćna ugaona rizalita sadrži tri unutrašnja dvorišta: kasni odvjetak romantičnog historicizma.

15. Obnovljena vojarna u Rossauu, Beč, 2005. Poslije 1918. vojarna je služila različitim svrhama i postupno propadala, a sedamdesetih godina proteklog stoljeća prijetilo joj je rušenje, no prevladalo je mišljenje da se zaštititi kao spomenik kulture. Devedesetih godina započela je sanacija i restauracija kompleksa, koji je napokon namijenjen uredima Ministarstva obrane i policije. Obnova je okončana 2005. godine.

